

Blaschik Éva

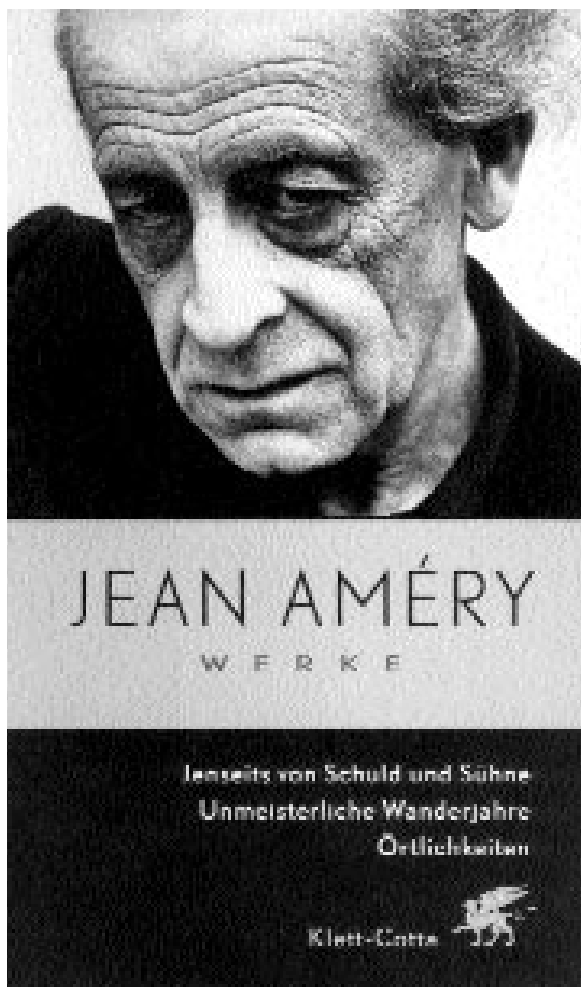
Indíttatás az önreflexióra

Jean Améry: *Werke*. 2. köt. *Jenseits von Schuld und Sühne. Unmeisterliche Wanderjahre. Örtlichkeiten*. Szerkesztette Gerhard Scheit. Sorozatszerkesztő Irene Heidelberger-Leonard. Klett-Cotta, Stuttgart, 2002. 856 o.

„Az a francia nevű, ámde osztrák férfi, aki Belgiumban él” – így írja le Ingeborg Bachmann osztrák író egyik elbeszélésében¹ Jean Améryt, bár a teljesség kedvéért még hozzátehettem volna: aki németül írja műveit és attól zsidó, hogy környezete nem tekinti egyértelműen nem zsidónak.

Az említett férfi 1912-ben született Bécsben, és eredetileg Hanns Mayernak hívták. Kezdetől fogva tagja volt a bécsi izraelita hitközségnek, de katolikus hitben nevelkedett. Apja tiroli császárvadász volt, az I. világháborúban esett el. Hanns özvegyen maradt édesanyja vendéglőt és panziót nyitott Bad Ischlben, majd miután a vállalkozás tönkrement, a család visszaköltözött Bécsbe, Hanns ott járt gimnáziumba, s utána könyvkereskedőnek tanult. 1933-ban kivált a zsidó hitközségből, hogy azután 1937-ben tüntető módon újra tagjainak sorába lépjen. Hívó azonban sohasem volt. 1935-ben egy bécsi kávéházban az újságot olvasva értesül róla, hogy a nürnbergi törvények értelmében zsidónak számít, ami egyet jelent a halálos ítélettel. „Zsidónak lenni attól kezdve számomra annyit jelentett, mint szabadságolt hullának lenni, olyan meggyilkolandónak, aki csak véletlen folytán nincsen még ott, ahová jog szerint való, és ez, váltakozó formában, különböző fokozatokban ugyan, de mindmáig megmaradt” – írja erre az időre visszaemlékezve.² Az ausztrofasiszta rendi állam ideológiájának hatására alakul ki baloldali vonzalma. 1938-ban az Anschluß után Németországon át Belgiumba menekül.

A Belgiumot megszálló német csapatok képében 1940-ben „utoléri” a haza, „ellenséges külföldiként” Dél-Franciaországba deportálják, de

visszaszökik Brüsszelbe, ahol csatlakozik egy kommunista ellenállócsoporthoz. Letartóztatják mint ellenállót, és a Breendonk erődben az SS kínvallatásnak veti alá, aminek következtében örökre elveszíti a „világ iránti bizalmát”.³ Hamarosan koncentrációs táborba kerül, Auschwitz-Monowitzba, és 642 fogságban eltöltött nap után a britek szabadítják fel végül Bergen-Belsenben „negyvenöt kilónyi élőszúllyal” és azzal a tapasztalattal a birtokában, hogy „a szellem a maga totalitásában illetéktelennek nyilvánította magát a lágerban. Felmondta a szolgálatot az elébünk állított felada-

tok megoldásának hasznavehető eszközeként.”⁴ Mert: „[...] megtapasztaltam, hogy a velünk szemben támasztott végső elvárások és követelmények fizikai és társadalmi jellegűek. Tudom, hogy ez a tapasztalat alkalmatlanná tett a mély értelmű és magasröptű elmélkedésre. S remélem, bárcsak jobban felvértezett volna a valóság megismeréséhez.”⁵

Brüsszelbe tér vissza, és „gyakorló hontalan-ként” „szellemi honfitársakat” keresve magának az igaziak helyébe, beszámolókat, könyvismertetéseket és tárcákat ír – elsősorban svájci lapoknak. 1955-ben veszi fel a francia csengésű Jean Améry nevet, amely nem más, mint a Mayer anagrammája. De francia egzisztencializmuson iskolázott gondolkodása, a francia esszéírás hagyományait követő stílusa ellenére sem lesz belőle az, akivé olyannyira szeretne válni: francia író. Mert „bármennyire ellenségünké lett is az anyanyelvünk, attól még nem lett ugyanily mértékben őszinte barátunk az idegen nyelv. Tartózkodóan viselkedett és viselkedik velünk, és csak rövid udvariassági látogatásokra fogad bennünket.”⁶ Jean Améry az általa mindvégig nagyra becsült Thomas Mann nyelvén ír, a legjobb német irodalmi nyelven, de ironikusan megállapítja, hogy igazán nem róhatja fel magának, hogy német karriert futott volna be.

„Német költő csak olyan ember lehet, aki nemcsak *németül* ír, de egyúttal *németeknek* is, azok kifejezett óhajára” – mondja Améry.⁷ Mindazonáltal 1964-ben bekövetkezik az áttérés, amikor megismerkedik a Brüsszelben felolvasást tartó Helmut Heißenbüttel avantgárd német költővel. Találkozásukat így örökíti meg Améry *Örtlichkeiten* [Helyi sajátságok] című könyvében: „Magas növésű, félkarú, acélkék szemű férfi állt az előadói emelvényen, rokkantsága mindazonáltal szelídebbé és megrendítővé tette szemének német sugárzását. [...] A felolvasás után hosszabb beszélgetés következett Heißenbüttelrel egy intim kis vendéglőben. Épp akkor folyt Frankfurtban a nagy Auschwitz-per. Napról napra egyre égetőbb szükségét éreztem, hogy foglalkozzam az Auschwitz kérdéskörrel, és beszéltem erről Heißenbüttelnek.”⁸ A költő, aki a Süddeutscher Rundfunk esszérovatának rádiószerkesztője volt, felajánlotta Amérynek, hogy műsorra tűzi az írását. Így kezdődött el az egykori Wehrmacht-katona és az auschwitzi túlélő, a háború utáni idő avantgárd költője és Thomas Mann tisztelő hí-

ve között az az együttműködés, amelynek köszönhetően létrejött egy öt esszéből álló sorozat, amelyet maga a szerző olvasott fel a rádióban. Innen is ered az íráskor szokatlanul szuggesztív ereje. 1966-ban könyv formájában is megjelentek az esszék, az eredetileg tervezett „Ressentiment-ok” cím helyett „Túl bűnön és bűnhődésen” címen, amely egyszerre utal Dosztojevskijre és Nietzschére. Améry neve ezzel egy csapásra ismertté vált értelmiségi körökben a német nyelvű országokban.

Nem véletlen tehát, hogy a Klett-Cotta kiadó az időrendben másodikként következő, de ezt az írást középpontjába állító kötetet jelentette meg elsőként kilenc kötetre tervezett, kritikai Améry-összkiadásából. A vaskos kötet filológiai precizitása Gerhard Scheit gondos munkájának köszönhető, ő írta az Améry-műveket megvilágító utószavakat is. A sorozat szerkesztője az az Irene Heidelberger-Leonard, aki Stephan Steinerrel közösen kollokviumokat rendezett Brüsszelben 1988-ban és 1998-ban Améry emlékére, aki 1978-ban a salzburgi Österreichischer Hof nevű szállodában öngyilkosságot követett el – egy évvel azután, hogy megjelent utolsó nagy műve, az öngyilkossághoz való emberi jogot filozófiai, pszichológiai és irodalmi eszközökkel körüljáró *Hand an sich legen* [Önkézzel] (amely a sorozat harmadik kötetében kap majd helyet az öregedésről írt *Über das Altern* című könyve társaságában).

Az Améry tiszteletére 1992-ben Bécsben rendezett kollokviumon Kertész Imre is jelen volt, erre az alkalomra írta „A Holocaust mint kultúra”⁹ című esszéjét, amelyben felteszi a kérdést: „teremthet értéket a Holocaust? Szerintem ugyanis jelenleg éppen ehhez a kérdéshez érkezett el, s éppen ezzel a kérdéssel vívódik az évtizedek óta zajló processzus, melynek során először elfojtódott, azután pedig dokumentálódott. (...) Az életképes társadalomnak ébren kell tartania és állandóan meg kell újítania az önmagáról, a saját feltételeiről való tudását, tudatát. S ha döntése úgy szól, hogy a Holocaust súlyos, fekete gyászünnepe elmaradhatatlan része e tudásnak, akkor ez a döntés nem holmi részvéten vagy megbánáson, hanem eleven értékítéleten alapul. Érték a Holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett; és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne.”¹⁰

Améry majd húszévesnyi elfojtás után írta meg – Kertész szavával élve: „radikális egzisztencia-

lizmus” jellemezte – esszéit, amelyekben meditációkkal tarkított, személyes vallomás formájában próbálta jellemezni az áldozati létet. Legprovokatívabb írásában, amely a „Ressentiment”-ok címet viseli, így képzelel el a világ erkölcsi egyensúlyának helyreállítását, amire méltósága visszaszerzése érdekében, mintegy megváltásként vágyott: „Nos, rendezni a dolgokat úgy lehetne, ha az egyik oldalon megmaradna a *ressentiment*, a másikon pedig ott lenne az általa kiváltott önkétegy. Ha pusztán *ressentiment*-unktól sarkallva – és legkevesbé sem holmi szubjektíven majd mindig kétes hitelű és objektíven történelemellenes békülékenységre hatására – a német nép érzékeny maradna arra nézve, hogy nem engedheti nemzeti történelmének egy részét az idő által semlegesíteni, hanem integrálnia kell azt. [...] Ha azonban *ressentiment*-unk intőn jelen van a hallgató világban, akkor Németország talán teljes mértékben és az eljövendő nemzedékeken át is megőrzi annak tudatát, hogy nem németek voltak, akik véget vetettek az aljasság uralmának. Akkor talán megtanulja majd, ezt remélem olykor, hogy múltbeli egyetértése a Harmadik Birodalommal egyet jelent nemcsak a háború és halál fenyegette világnak, hanem saját jobb eredetének a totális tagadásával is, akkor talán nem fojtja el, nem tussolja el tovább azt a tizenkét évet, ami nekünk valóban ezer volt, hanem jogot formál rá mint megvalósított világ- és öntagadására, mint negatív tulajdonára. Történeti téren az következne be, amit korábban hipotetikus módon a szűk, egyéni körre nézve írtam le: az emberek két csoportja, a letiprók és a letiprottak találkozónak az idő visszafordítására és ezzel egyúttal a történelem erkölccsel való áthatására irányuló kívánságban. A követelésnek, ha azt a német, a valójában győztes és az idő által már ismét rehabilitált nép képviselné, hatalmas súlya lenne, akkora, hogy ezzel már teljesülne is. Pótlódna a német forradalom, Hitler vissza lenne vonva.”¹¹

Gerhard Scheit utószava szerint „ideje lenne, tán égetőbben, mint valaha, hogy Németország és Ausztria közléte újra szembenézzon azzal a kihívással, amit Jean Améry *ressentiment*-jai je-

lentenek, és a párbeszéd közvetlensége és az azonosulás ellehetetlenítése között feszülő ellentétet indíttatásnak vegye az önreflexióra és önkétegyre”.¹² Magyarországra alkalmasint még jobban áll ez a megállapítás.

Kertész Imre kérdésére, hogy teremthet-e értéket a holokauszt, a Klett-Cotta kiadó elsőként megjelentetett kritikai kiadású Améry-kötete egyértelmű választ ad. A további kötetek ugyanilyen alaposággal – az írói előmunkálatokra és a recepcióra kitérve, elemző írások kíséretében – kívánják a továbbiakban bemutatni az író esszéregényeit, az irodalomtudomány és a filmművészet, a filozófia, a politika és a kortörténet tárgykörébe tartozó tanulmányait, amelyekből kibontakozik a XX. század szellemi arculata.

JEGYZETEK

¹ „Három út a tóhoz”, in: Ingeborg Bachmann: *Szimultán*. Európa könyvkiadó, Budapest, 1983. 239–334. o.

² „Zsidóságom vállalásának kényszere és lehetetlensége”, in: Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 116. o.

³ Ezt dolgozza fel „A kínvallatás” című esszéjében, lásd Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 41–63. o.

⁴ „A szellem határán”, lásd Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 38. o.

⁵ „Zsidóságom vállalásának kényszere és lehetetlensége”, in: Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 135. o.

⁶ „Mennyi haza kell egy embernek?”, in: Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 79. o.

⁷ „Mennyi haza kell egy embernek?”, in: Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 86. o.

⁸ Jean Améry: *Werke*. 2. köt. 471. o.

⁹ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. Magvető, Budapest, 2001. 72–91. o.

¹⁰ I. m. 90. o.

¹¹ „Ressentiment”-ok, in: Jean Améry: *Túl bűnön és bűnbödélen*. Múlt és Jövő, Budapest, 2002. 106–107. o.

¹² Jean Améry: *Werke*. 2. köt., 692. o.

